

Шульгіна В. І.

кандидат філологічних наук,
Черкаський державний технологічний університет,
кафедра прикладної лінгвістики

ОДИНИЦІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті виокремлюється в межах когнітивної лінгвістики інформаційний напрям дослідження мови, визначаються одиниці інформаційної лінгвістики (інформема, інформ), окреслюються перспективи їх подальшого використання при визначенні квантитативних параметрів мовної інформації.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, інформаційна лінгвістика, інформативність, інформема, інформ.

В статті виділяється в межах когнітивної лінгвістики інформаційне направление дослідження мови, визначаються одиниці інформаційної лінгвістики (інформема, інформ), обзначаються перспективи їх подальшого використання при визначенні квантитативних параметрів мовної інформації.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, інформаційна лінгвістика, інформативність, інформема, інформ.

In the article the informational aspect of language analysis is distinguished in the framework of cognitive linguistics, units of informational linguistics (informeme, iform) are defined, the prospects of their further usage in determining quantitative parameters of language information are considered.

Key words: cognitive linguistics, informational linguistics, informativeness, informeme, iform

Активний розвиток когнітивної лінгвістики зумовив посилення уваги науковців до таких її ключових понять, якими є “знання” і “інформація”. Розрізнення цих понять дозволяє виділити у межах когнітивної лінгвістики інформаційного напрямку з його ключовим поняттям – категорією інформативності, що ґрунтується на комплексі актуалізованої мовної інформації. У зв’язку з цим набуває актуальності проблема визначення елементарних одиниць, здатних бути носіями мовної інформації, адже “у лінгвістиці на сучасному етапі її розвитку визріла потреба в осмисленні поняття елементарних синтаксичних одиниць, з яких, як стає все очевидніше, будуються й усі інші, складні конструкції” [24, 17].

Метою нашого дослідження є виокремлення мінімальних одиниць інформативного напрямку когнітивної лінгвістики – *інформеми* й *інформа*.

Необхідність появи такої термінології викликана потребою адекватного найменування тих лінгвістичних явищ, що з’являються як спеціальні об’єкти

дослідження з появою нових напрямків і аспектів лінгвістичного аналізу, одним з яких є інформаційний напрям когнітивної лінгвістики. Цю думку підтверджує і позиція С.Я.Єрмоленко: *”Поглиблене вивчення спілкування в різних соціокультурних сферах стимулює пошуки релевантних понять, виокремлення відповідних предметів дослідження та адекватних їм методів”* [9, 112 – 125].

Так виникає думка про те, що «непогано було б користуватися окремими термінами для мови в її протиставленні мовленню і для мови у комплексі з мовленням. Але їх немає, а вводити нові, можливо, й необов’язково» [14, 111]. Особливої актуальності при цьому набуває точність найменувань функціональних одиниць мовлення, особливо елементарних, тобто з точки зору певної ознаки далі неподільних.

Так з’явилися емічні терміни, до складу яких входить афікс ема *“суфікс, що виділяється зі складу таких термінів, як фонема, морфема, семема, семантема тощо зі значенням “структурний елемент, тип”* [2, 525]. Останнім часом спостерігається підвищення продуктивності зазначеного суфікса для позначення елементарних одиниць певних рівнів: *синтаксема* – мінімальна, далі неподільна семантико-синтаксична одиниця мови, яка виступає одночасно як носій елементарного смислу і як конструктивний елемент складніших синтаксичних побудов [15, 3 – 4], *тагмема* – мінімальний функціональний сегмент речення (sentence type) [31, 65-85; 23, 262], *кінема* – одиниця засобів паравербальних засобів комунікації [25, 207], *монема* – двосторонній лінгвістичний знак, єдність означуваного і такого означального, яка далі не ділиться [28, 348], *грамема* – компонент граматичної категорії, який являє собою за своїм значенням видове поняття щодо значення граматичної категорії як поняття родового [5, 117], *графема* – 1) мінімальна одиниця графічної системи мови, яка має той чи інший лінгвістичний зміст; 2) мінімальний знак певної системи письма, який виражає відношення відповідної одиниці мови (план змісту) до її графічного відображення (план вираження) [12, 117 – 118], *комунікема* – непредикована одиниця синтаксису реченнєвого характеру, яка являє собою слово або словосполучення, є граматично нечленованою, має модусну пропозицію, виражає непоняттєвий зміст, служить реакцією на різного типу факти [19, 9]; *монорема* – елементарна одиниця комунікативного синтаксису [30], *меморема* (біт) – базовий елемент предметної галузі, для якого припустимими є лише нульовий та одиничний стани [13, 121] тощо.

У зв’язку з дискусією про комунікативні одиниці мови для найменування елементарної одиниці тексту, що виділяється своєю чіткою функцією, було запропоновано термін *“диктема”* [4, 56 – 67].

Ще півстоліття тому було В.А.Звегінцев відзначав, що *«...виникає проблема поділу мовленнєвого потоку на дискретні одиниці, наділені семантичною інформацією (морфемами)»* [14, 207].

Відкидаючи наявні терміни для найменування найменшої одиниці семантичного рівня мови (*лексема, монема, семантема, семема* тощо), В.А.Звегінцев пропонує «в якості основної і найменшої одиниці семасіологічного рівня» прийняти термін *“моносема”*, що визначається як

“потенційна словосполучувана модель, ідентифікація якої у текстах відбувається на основі чітких лінгвістичних (дескриптивних) ознак” [14, 41 – 42].

Таку одиницю, як моносема, В.А.Звегінцев сприймає як одиницю двопланову, розташовану у двох площинах: у площині мови, і у площині мовлення. Цікаво, що як одиниця мовлення моносема, на думку В.А.Звегінцева, являє собою дискретну одиницю інформації, що має співвідносність з предметами і явищами навколишнього світу. При цьому поняття моносеми пов’язується В.А.Звегінцевим з поняттями значимості і значення: моносема як мовленнєва одиниця ототожнюється з одиницею значення, у якому представлено у вигляді мовного моделювання мовленнєвої інформації значимість [14, 119 – 120].

Тож, необхідність пошуку підходів до досліджень мови, в основі яких може бути інформаційна суть, дослідники відчували досить давно.

Пошук носіїв інформації виявив наявність у наукових дослідженнях різних підходів до термінологічного відтворення цього явища.

Увага лінгвістів [1, 37; 11; 16] до елементарних смислів зумовили появу поняття “семантичні множники”, під якими *“розумілися елементарні смисли, різні комбінації яких відповідають складним лексичним значенням слів природної мови (взяти – зробити так, щоб мати самому, дати – зробити так, щоб мав інший ...)”* [1, 37].

Т.П.Ломтєв, який вбачав у позиції словесної форми елементарну синтаксичну одиницю, згадував про одиницю повідомлення, що передається у вигляді позиційної ланки речення чи позиції словесної форми [18]. У сучасному мовознавстві словоформа сприймається як конкретна реалізація грамеми, тобто елементарного граматичного значення певної граматичної категорії, як однієї з її опозицій (грамема однини, доконаного виду, 1-ї особи тощо), що являє собою єдність значення та способу його вираження. Ще одним значенням терміна “грамема”, введеного американським дескриптивістом К.Пайком [31], є розуміння її як абстрактної одиниці морфологічної підсистеми, представленої сукупністю словоформ і зразком словозміни певної лексико-граматичної одиниці.

Спробу вважати одиницею повідомлення позицію словоформи можна розцінювати як спробу наблизитися до проблеми інформативності. Адже при цьому пов’язуються у єдину проблему ті чинники, які є суттєвими для інформативного підходу: повідомлення (інформація) - план змісту, словоформа (план вираження), позиція (ланка, суттєва для комунікативного синтаксису і особливо для такого явища, яким є рема – носій нової інформації). Однак з думкою Т.П.Ломтєва навряд чи можна погодитися, тому що не кожна позиція словесної форми може бути носієм інформації (у термінології Т.П.Ломтєва – одиницею повідомлення), та й не кожна словоформа здатна виконувати цю функцію. Тому вітаючи пошук одиниць інформації, що складають зміст синтаксичної одиниці, ми схильні вважати дослідження Т.П.Ломтєва підготовчим етапом для виокремлення інформативного підходу в один з

напрямів когнітивної лінгвістики. У наш час у ході розробки функціонального, комунікативного мовознавства лінгвісти все частіше торкаються проблем інформації і інформативності [7; 22; 10; 6 та ін.]. Тим більше цей аспект актуалізувався у ході розвитку ідей когнітивної лінгвістики.

У кінці 90-х рр. ХХ ст. В.А.Широковим було започатковано інформаційну теорію лексикографічних систем, в основу якої було покладено феноменологічне явище лексикографічного ефекту, що спостерігається в *„системах різного типу і походження (природних, інтелектуальних, соціотехнічних тощо)”* та *„породжує сучасний інформаційний простір і відіграє роль чинника в процесі перетворення суспільства на постіндустріальне (інформаційне)”* [29, 56].

Одним з центральних питань у концептуальному моделюванні лексикографічних систем В.А.Широков вважає визначення системи елементарних інформаційних об'єктів [29, 85.]. При цьому елементарними інформаційними одиницями лексикографічної системи вважаються *«максимально статично стійкі одиниці максимальної довжини»* [29, 85.]. Такі елементарні інформаційні одиниці лексикографічної системи дослідник виявляє серед об'єктів моделювання лексикографічних систем, до яких, на його думку, крім власне лінгвістичних об'єктів, релевантних для моделювання, відносяться і об'єкти інтралінгвістичні (сприйняття та відчуття) й ультралінгвістичні: структури семантичні, синтаксичні, лексикографічні, когнітивні (фрейми, скрипти, логеми...), асоціативні структури (ідеї, уявлення, образи). Серед власне лінгвістичних об'єктів при цьому виділяються об'єкти усного каналу (диференційні ознаки, фонеми, звукосполучення, слова, еквіваленти слів, інтонеми, фрази) та каналу писемного (знакові системи, літеросполучення, склади, морфеми, слова, словосполучення, речення, дискурси, тексти) [29, 86 – 87.]. Таке уявлення про об'єкти моделювання лексикографічних систем дозволяє дослідникові припускати, що *„лексичні одиниці як системотвірні об'єкти природномовної лексикографічної системи відіграють роль її елементарних об'єктів”* [29, 83] і вважати *„саме слова та їх стійкі словосполучення елементарними інформаційними одиницями при визначенні основних об'єктів природномовної лексикографічної системи”* [29, 86.]. Виділені В. А. Широковим елементарні інформаційні одиниці, виявляють здатність до певної комбінації і взаємодії у межах певної дискретної сукупності [24, 15.].

Дослідниками інформаційної структури тексту виділяється серед інших текстових рівнів рівень інформаційний, у межах якого базовим вважається рівень номенів, оскільки саме він лежить в основі інших інформаційних рівнів. При цьому виділяється поняття номена, який є “найменшим об'єктом, що може виступати носієм інформації. У мові номенові відповідає слово, а в логіці – поняття” [21, 73-74.]. Можна погодитися, що найменші інформативні одиниці формують базовий інформаційний рівень тексту, який формує усі наступні, але важко погодитися з тим, що саме номен в тому розумінні, що пропонується автором, можна вважати мінімальним носієм інформативності. Саме латинське походження слова номен (ім'я, назва) поєднує його зі словом,

але слово не завжди може виступати мінімальним носієм інформативності, особливо, якщо воно похідне, має складну структуру. Тож, для того, щоб вважати номен мінімальною одиницею інформативності, треба вводити чимало обмежень, що робить поняття мінімального носія інформативності громіздким.

Ю.М.Караулов при розробці методики для виявлення “відмінкових примітивів” (метод трьох опозицій) спирався на виділення семантичних множників, тих “елементарних смислів, які при подальшому комбінуванні здатні передати будь-яке значення, що виражається прийменниково-відмінковою формою” [16]. Вважається, що “за допомогою семантичних множників можна передати не лише необхідну й достатню сукупність ознак, але й концепт денотата” [27, 43].

Тож, необхідність не лише виявлення, а й найменування елементарної одиниці інформативності як семантичної категорії та її складників – різних типів мовної інформації - цілком назріла.

На нашу думку, оптимальним найменуванням для елементарної одиниці мовної інформації можна вважати **інформ**, тобто елементарний, далі неподільний **квант** інформації певного типу, здатний бути вираженим різними мовними формами, що структурно і функціонально відповідає зазначеній потребі дослідження мовленнєвих явищ в інформативному аспекті. Різновидами таких інформів можуть виступати *фонема* (квант фонетичної інформації), *номен* (квант лексичної інформації), *грамема* (квант граматичної інформації), *конотема* (квант конотемної інформації), *прагмема* (квант прагматичної інформації – термін наш – В. Ш.) тощо.

Б.Ю. Городецький ототожнював термін “квант” з *семантичною одиницею*, тобто сегментом інформації, пов’язаним з певною формальною одиницею, що входить до знання конкретної мови [8, 7 – 8]. При цьому Б.Ю.Городецький наголошував, що семантична одиниця є елементом мовної структури, а не результатом її застосування [8, 7 – 8].

Таке бачення цілком відповідає даним природничих наук щодо дискретного, “квантового” характеру взаємодії та обміну, притаманних у тому числі і перетворенням інформації з однієї форми в іншу [24, 15].

Один і той же **квант інформації** може бути переданий різними мовними засобами, синонімічними між собою, тобто тими, що мають схожість (тотожність) саме за такою складовою плану змісту, як інформативність (не змістовність, не смисл, не значення). Квантування (дискретизація) мовної інформації відбувається у межах певного типу інформації: концептуальної, граматичної, експресивної тощо. Наприклад, квант експресивної інформації про лагідність (що супроводжує мовлення, або що притаманна мовцю як характерологічна властивість) може бути представлений так: фонетичний рівень: [Л’]; рівень морфем: -еньк-, -інк-; лексичний рівень: *лагідність*; синтаксичний рівень: *лагідна вимова; Бай-бай, любий синочку!* тощо.

Мовна одиниця, що здатна передавати інформацію, може об’єднувати у собі різнопланові кванти у різній комплектності. Таку одиницю мовлення, що

несе у собі комплекс активізованої мовної інформації, тобто інформативність, ми вважаємо доцільним називати *інформемою*.

Термін “інформема” використовувався в роботах А.О.Білецького. Під інформемою він розумів елемент повідомлення, тобто різновид семантики в умовах певної комунікативної ситуації, тобто ситуації спілкування людей за допомогою знаків і знакових систем. “*Перетворення семантики в інформему або частину інформеми здійснюється різними способами. Серед них можна назвати предикацію, конотацію, порядок семантем та інтонацію. Ці способи представлені в різних мовах світу не однаковою мірою, хоч вони присутні в кожній мові*” [26, 211–212]. Вперше застосовувався А.О. Білецьким і схожий за формою термін “*інформа*” для позначення змістовного аспекта на відміну від ексформи для називання формального аспекту у представленні лексеми: «*Нам здається, що в дискусії про те, чи є лексика...системною чи безсистемною, слід було б внести уточнення у розумінні можливості двох аспектів її вивчення: аспекта форми (за нашою термінологією – ексформи) і аспекта змісту (за нашою термінологією – інформи)*” [3, 5].

Крім цього, термін “інформема” використовували російські дослідники Морковкін В.В. і Морковкіна Ф.Я. для найменування інформаційного надбання окремої людини, яке, будучи поіменованим, стає концептом, а значить надбанням й відповідної етнічної мови [20, 44].

Однак, враховуючи, що “кожний лінгвістичний напрям у процесі розвитку певної галузі знань висуває нову концепцію мови, преферентність її розгляду, вносить нову термінологію або новий зміст у старі терміни, визначає методологію і нові цілі дослідження [17, 170], вважаємо, що інформативний підхід потребує переосмислення наявних у лінгвістичній метамові термінів “інформема” та “інформ” як таких, що позначають відповідно елементарну одиницю інформативності та інформації.

Виходячи з наявності у складі змісту мовленнєвої одиниці трьох складників (денотата, сигніфіката, пресупозиції), можна вважати, що у формуванні концептуальної інформації одиниці мовлення беруть участь усі три фактори, у той час як психологічна інформація формується конотативно-стилістичними факторами. Ядро інформеми формується інформами денотата, а периферія – інформами сигніфіката і пресупозиції. Ядерні інформи є стабільними, постійними, незмінними, а периферійні можуть актуалізуватися лише під дією певних обставин (контекст, психологічна або інформативна установка тощо). Наприклад: *Коли у нас з Іваненком вийшла монографія... - Так Ви писали монографію у співавторстві?*

Можна думати, що кожний аспект змісту, який впливає на формування концептуальної інформативності, має свої засоби передачі компонентів інформації. Так, наприклад, сигніфікативна категорія *абстрактності* має такі структурно-семантичні показники, як суфікси – *ість*, *-ство*, *-ий* тощо, про виявлення категорії *перехідності* і категорії *живого/неживого* свідчать граматичні дані (відповідно: керування знахідним відмінком без прийменника або в ряді випадків родовим відмінком; відповідність форм знахідного відмінка

формам родового); крім того, показники категорії *живого/неживого* можуть бути графічні (пор.: ом – Ом), синтаксичні (сполучувальні, контекстуальні) (пор.: *Ньютон відкрив 4 закони*; Ньютон – фізична величина), лексичні (*козак Ковбаса*). У цілому ж кожна з відомих сигніфікативних категорій (абстрактність/конкретність, перехідність/неперехідність; категорія живого/неживого, інтенсивність, емоційність, тривалість, намір, ітеративність, обчислювальність /необчислювальність тощо) потребує ретельного вивчення засобів їх вираження. Адже ці показники сигніфікативних категорій є і носіями мінімальних одиниць інформації – інформами (квантами), що беруть участь у формуванні інформеми – втілення комплексної інформації (синтезу інформації різних типів).

Інформема здатна бути носієм комплексної інформації, що передається засобами різних сфер комунікації (мовні знаки, жест, колір тощо). Реєстр інформем не можна вважати закритим і обмеженим певними часовими чи просторовими факторами. Інформеми бувають різними за своєю структурою: прості (=інформ) і складні. Складні можуть формуватися за рахунок об'єднання 1) кількох простих; 2) простих і складних; 3) кількох складних. Простими інформемами або ж *інформами* доцільно вважати такі, які здатні передавати найменшу, далі неподільну інформацію певного типу. Якщо ж один знак є носієм різнопланової інформації (як вербальної, так і невербальної, що належать до інших сфер комунікації, наприклад, у телерекламі), та він являє собою *поліінформему*. Інформема у мовленні може збігатися з традиційно відомими мовленнєвими одиницями, а може являти собою таку сутність, яка виконує суто інформативну функцію.

Серед інформем, які функціонують у мовних одиницях, виділяються ключові інформеми, які, ієрархічно підпорядковуючи решту інформем, створюють дерево залежностей, що спирається на ключову інформему-домінанту. Так, наприклад, для такої мовної одиниці, якою є текст, ключовою, домінантною інформемою є заголовок.

Зважаючи на існування прямої залежності між рівнем інформативності і дією тенденції до мовленнєвих зусиль, наведемо приклад використання найбільш інформативних одиниць, якими користуються студенти при конспектуванні лекцій (адже в основі дії тенденції до мовленнєвої економії, в основі зумовлених дією цієї тенденції явищ компресії лежить витіснення більш інформативними елементами менш інформативних):

На завод приїхав новий *спец*.

Спец у даному контексті є носієм інформації як концептуальної, так і граматичної та емоційної і тому у даному контексті ототожнюється зі словом *спеціаліст*. Але інформативність цього скорочення ширша, тому що в іншому контексті воно може нести іншу інформацію, ототожнюючись зі словами: *спеціальність, спеціальний, спеціально, спеціалізований, спецівка* тощо. Для передачі, наприклад, слова *спеціальність* інформативності одного фрагмента *спец* буде недостатньо. Цю інформативність необхідно доповнити інформативністю іншого фрагмента: *спец – сть*. Причому, як бачимо, цей

фрагмент не обов'язково є морфемою, тобто носіями інформації (інформемами) в мові не завжди є традиційні мовні одиниці. У даному випадку мова йде про інформативність фрагмента, що функціонує на межі двох одиниць – звука і морфеми. Не є єдиною морфемою і фінальний фрагмент слова *спеціально* при його передачі в скороченому варіанті: *спец - но*. У таких випадках вважаємо за доцільне говорити про інформативну сутність фіналі слова, що може збігатися з морфемою, бути частиною морфеми, складатися з декількох морфем і т. д. Така фіналь являє собою приклад інформеми, що виконує у мовленні особливу, інформативну, функцію.

Проте інформативність фіналі в слові не самодостатня, вона виконує лише допоміжну функцію у формуванні інформативності всього слова, тобто тільки в сполученні з інформативністю головного фрагмента слова *спец-*. Іншими словами, фрагменти слова *спец – сть* є найбільш інформативно значимими, що несуть нову інформацію, а значить, вони формують рему слова, що свідчить про необхідність розширення комунікативного членування на позасинтаксичні сфери. У цій ремі виділяється ядро (*спец*) і периферія (*-сть*). У ролі теми виступає решта слова, що є інформативно ненасиченою, а при конспектуванні може бути опущеною.

Явище пропуску малоінформативної частини слів при конспектуванні близьке до пропуску тематичних компонентів у синтаксичних конструкціях еліптичного типу.

Тож, наші спостереження підтверджують думку Р.Г.Піотровського про те, що “*в умовах природного побуквеного і послівного розгортання писемного тексту основна частина інформації групується на початку слова. Кінці слів, а в довгих слів і середні ділянки часто виявляються надлишковими*” [22, 103.].

Таким чином, прагматичне студентство при фіксації лекційного матеріалу інтуїтивно використовує найбільш інформативні фрагменти мовлення, про які Р.Г.Піотровський писав: “...Оскільки середини довгих слів є зазвичай надлишковими для передачі семантичної інформації, що міститься в слові, достатньо фіксувати його початок і кінець” [22, 104.].

Процеси “фонетичного вивітрювання середин довжини слів, ослаблення і відпадання кінцевих ділянок слів, що призводить зазвичай до втрати флексій, значний супротив фонетичним змінам початку слова, а також препозитивних службових форм” Р.Г.Піотровський сприймає як особливості історичного розвитку мов, що зумовлені нерівномірністю розподілу статистичної інформації в слові. Більше того, саме ці процеси він пов'язує з процесами заміни флективної техніки аналітичним устроєм мови [22, 104].

Таким чином, дослідження проблеми реалізації категорії інформативності в різних типах мовних одиниць у наш час набуває особливої актуальності, оскільки здатне не тільки пояснити зміни, що вже відбулися у мові, але й дає можливість спрогнозувати подальший розвиток мовленнєвих явищ, що відбуватимуться під дією означених тенденцій по реалізації категорії інформативності, та пов'язаних з цією категорією інформаційними процесами у мові.

Крім цього, виділення елементарних носіїв інформації – *інформів*, що формують комунікативну властивість мовленнєвих одиниць – *інформативність*, ми сприймаємо як крок до розв'язання проблеми вимірюваності рівня інформативності цих мовленнєвих одиниць методом квантифікації.

Література

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды, том I. Лексическая семантика: 2-е изд. испр. и доп. – М.: Школа «Языки русской культуры», Издат. фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – VIIIс. – 472с.
 2. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 606с.
 3. Белецкий А.А. Семантические корреляции (Опыт суммарного обзора на материале лексики современного русского языка)// Математическая лингвистика. – К.: Изд-во КГУ, 1973. – С. 3 – 5.
 4. Блох М.Я. Диктема в уровневой структуре языка//ВЯ, 2000, №4. – С. 56 – 67.
 5. Бондарко А.В. Граммема//Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов энциклопедия, 1990. – С. 117.
 6. Володина М.Н. Информационная природа термина//Филологические науки, №1, 1996. – С. 90-94.
-
7. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка.Пособие по курсу общего языкознания. – М.: Высшая школа, 1974. – 176с.
 8. Городецкий Б.Ю. Теоретические основы прикладной семантики. – Автореф....докт филол. н., М., 1978. Специальность: 10.02.21 – «Структурная, прикладная и математическая лингвистика, 10.02.19 – «Общее языкознание». – 40с.
 9. Єрмоленко С.Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження// Мовознавство. – 2005. – №3 – 4. – С. 112 – 125.
 10. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М.: Наука, 1982. – 157с.
 11. Жолковский А.К., Леонтьева Н.Н., Мартемьянов Ю.С. О принципиальном использовании смысла при машинном переводе// Машинный перевод. Труды института ТМ и ВТ АН СССР, М., 1961, Вып 2.
 12. Журавлёв В.К. Графема//Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов энциклопедия, 1990. – С. 117-118.
 13. Зайцев Н.Г. Технология обработки данных в языковой форме. – К.: «Тэхника», 1989.
 14. Звегинцев В.А. Теоретическая и прикладная лингвистика. – М.: Просвещение. 1968. – 336с..
 15. Золотова Г.А. Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. – М., 1988. – 440с.
 16. Караулов Ю.Н. Таксономия падежей и предлогов (семантика). – М., 1967.

17. Кобринна Н.А. Когнитивна лінгвістика: істоти становлення і перспективи розвитку // Когнитивна семантика: Матеріали Другої Міжнародної школи-семинара по когнитивній лінгвістиці, 11-14 вересня 2000г./Отв. Ред Н.Н.Болдырев; Редкол.: Е.С.Кубрякова і др.: В 2 ч. Ч.2. Тамбов: Изд-во Тамбовського ун-та, 2000. – 261с.
18. Ломтев Т.П. Основи синтаксиса сучасного російського мови. – М.: Учпедгиз 1958. – 166с.
19. Меркулова Н.О. Засоби тема-рематичного поділу висловлення. – АКД., Дніпропетровськ, 2006. – 20с.
20. Морковкин В.В., Морковкина Ф.Я. Язык как проводник и носитель знания// Русский язык за рубежом. – 1997. – №1–2. – С.44 – 53.
21. Партико З.В. Загальне редагування: нормативні основи. – Л.: Афіша, 2001.– 416с.
22. Пиотровский Р.Г. Информационные измерения языка. – Л., 1968. – 116с.
23. Порівняльні дослідження з граматики англійської, української, російської мов. – К.: Наукова думка, 1981. – 354с.
24. Русанівський В.М., Широков В.А. Інформаційно-лінгвістичні основи сучасної тлумачної лексикографії.//Мовознавство, 2002. №6. – С.17 – 49.
25. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716с.
26. Семчинський С.В. Загальне мовознавство: Підручник для вузів. – К.: Вища школа, 1988. – 328с.
27. Скороходько Е.Ф. Лінгвістичні основи автоматизації інформаційного пошуку. – К.: Вища школа, 1970. - 242с.
28. Українська мова: енциклопедія. – Вид. друге, виправлене і доповнене. – К.: Вид-во “ Укр. енциклопедія”. – 2004. – 821с.
29. Широков В.А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. – К.: Довіра, 1998. – 331с.
30. Шульгина В.И. Структурно-семантические типы эллиптических конструкций русской разговорной речи. – Дис. ...канд. филол. наук. Специальность 10.02.01 – русский язык. – К., 1990. – 252с.
31. Pike K.L. Tagmemes and Immediate Constituents. “Language”. vol. 19, 1943. №2, С. 65–85.